bilig
BAHAR 2017/SAYI 81
27-49

Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere:Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmed Ağa

Fırat Yaşa*

Öz

Sosyal bir varlık olan insanı toplumsal ilişkilerin merkezine çeken güç, yakın ve uzak çevresiyle kurduğu iletişim ve alışverişe dayanmaktadır. Çalışmamız, bu gücün, kişinin sahip olduğu statü ve servetle nasıl bir ilişkisi olduğunu Kilercibaşı Mehmed Ağa örneği üzerinden anlamaya yöneliktir. Mehmed Ağa'nın hayatı, bağlantıları ve ilişkilerine dair mahkeme kayıtlarından edinilen veriler UCINET ve NETDRAW adlı programlara işlenerek görseller oluşturulmuştur. Böylelikle Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra mahkemeye konu olan miras, borç, vasi, vekalet, alım-satım gibi davalar üzerinden hem ilişki ağları değerlendirilmiş hem de onun mesleki kimliği sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kilercibaşı, Kırım, köle, sosyal ağ analizi, mahkeme

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı-Sakarya/Türkiye
yasafirat@gmail.com

Giriş

İlginç olan her şey karanlıkta geçer.
Hiç bilinmez insanların gerçek hikâyesi.
Celine

İngiliz tarihçi Edward Hallet Carr, tarihçi ile olgular arasındaki ilişkiyi balıkçı ve avlanma yöntemine benzeterek şöyle der: "Olgular uçsuz bucaksız ve hatta bazen sınırsız bir okyanusta dolaşan balıklara benzerler, tarihçinin ne yakalayacağı kısmen şansa, fakat asıl, avlanmak için okyanusun neresine gideceğine ve hangi oltayı kullanmayı seçeceğine bağlıdır" (Carr 2002: 28). Gerçekten de olgular belgelerin içinde saklı dururlar ve tarihçi onları keşfederek zihninde kurguladığı dünyanın kapılarını aralar. Kimi bu olgular üzerinden algıladığı dünyada büyük devletleri, savaşları, çağına damgasını vuran kişileri, ideolojiler ve akımları misafir ederken kimi de geçmişin karanlığında kalanları yoğurur, pişirir, kendi damak tadıyla sunar.

Kilercibaşı Mehmed Ağa üzerine odaklanan çalışmamız da böyle bir anlayışın ürünüdür. Osmanlı mahkeme kayıtları kullanılarak sıradan kişiler üzerinden tarihi metin inşa etmek oldukça güçtür. Çünkü kadı sicilleri doğası gereği davacı ve davalının anlattıkları ile sınırlı olmanın yanı sıra aynı kişiler hakkında genel olarak birkaç kayıttan fazlasını içermezler. Mahkemeye gelen davalardan toplumda özellikle geniş ekonomik ağları olan kişileri, dönemin ileri gelen fertleri, mahkeme ile yakından ilişkisi bulunanları kısmen de olsa takip etmek mümkündür. Bu tarz araştırmalarda ise çoğunlukla dönemin ayanları ve ünlü kişileri konu edilmektedir. Birkaç istisna dışında, bu çalışmalar ya kişilerin servet edinme yolları ve maddi kültür varlıklarına ilişkin genel değerlendirmeler niteliğinde kalmakta ya da söz konusu kişiler toplumda oynadıkları roller üzerinden ele alınmaktadır[1].

Osmanlı tarihi araştırmalarında toplum yaşantısında meslekler ve mevkilerin kişilere yükledikleri misyonlar ise göz ardı edilegelmiş konulardandır. "Mesleki kimlikler kişilerin çevresini ve ağlarını hangi ölçüde değiştirir? Kişilerin statüleri ve servet birikimleri "sosyal güçleri"ni nasıl belirler/etkiler?" gibi sorulara cevap arayan çalışmalar nispeten azdır[2]. Araştırmamız Kilercibaşı Mehmed Ağa aracılığıyla bu sorulara cevap arama çabasındadır ve aynı zamanda O'nun

Özi (Dnieper) Nehri dolaylarında eşkıya Kazaklar tarafından öldürülmesiyle ortaya çıkan bir dizi hukuki işlemin değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Mehmed Ağa ile doğrudan bağlantısı bulunan kişilerle ilgili miras, borç, vasi, vekalet, alım-satım ve benzeri davalardan edinilen ipuçlarından bütünü anlamak için sosyal ağ analizinin[3] ne derece yardımcı olacağı makalede ele alınacaktır. Aynı zamanda kölelerin kadı huzurunda verdikleri ifadeler üzerinden Mehmed Ağa ve onun dış dünya ile kurduğu sosyal ve ekonomik ağların inşa edilip edilemeyeceği de değerlendirilecektir.

Kilercibaşılık ve Mehmed Ağa

Kilercibaşılık tarihin ilk devirlerinden itibaren farklı isimlerde var olagelmiş bir meslektir. Selçuklularda han-sâlâr[4] adıyla bilinen bu meslek, Osmanlı Devletinde bir kurum olarak II. Murad devrinde ortaya çıkmıştır. Kırım Hanlığı'nda ise mevcut literatürde kilercibaşılık hakkında yeterli veri yoktur. Bu yüzden muadili devletlerde var olagelen bilgilerden bir kilercibaşı portresi çizilmiştir. Kilercibaşılık görevinde bulunan kişi, padişahın mutfağından sorumlu olup sarayın yiyecek ve içecek ihtiyacına bakmanın yanı sıra mutfak, şerbet ve tatlı işleriyle de ilgilenirdi. En temel vazifelerinin başında padişaha hazırlanan yemeklerin kaplarını mühürlemek gelmekteydi (Pakalın 1993: 281, Ayrıca bakınız: Bilgin 2004: 66). Halil İnalcık, kilercibaşılık görevinde bulunan kişinin doğrudan doğruya padişahla bağlantısı olduğunu hatta kişisel ihtiyaçlarından dolayı sarayın içinde ve dışında daima yanında bulunduğuna değinmektedir (İnalcık 2014: 85). Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun patrimonyal karakterinin, devleti oldukça kişiselleştirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Kilercibaşılığın toplumda çok yaygın olan mesleklere oranla sadece bir kişiye tevcih edilen mevkilerden olması büyük bir prestiji de beraberinde getirmiştir. Çünkü devletin merkezi nitelikteki saray kurumunun kilerinin idaresinden sorumludur. Ayrıca önemli devlet kararlarının alındığı divana katılması ona mesleğinin yüklediği bir misyondur (İnalcık 2002: 457). Sarayın mutfak harcamalarına ayrılacak ödenek divanda karara bağlandığından ve tahsis edilecek bütçenin belirlenmesinde kilercibaşı rol oynadığından kilercibaşılık prestijli bir mevki konumundaydı. Başka bir deyişle sadece mutfak ve kilerle sınırlandırılabilecek bir iş ağı içerisinde değildi.

Kırım'ın en erken tarihli kadı sicilinde[5] Mehmed Ağa, Hansaray'ın kilercibaşısı olarak kayıtlara geçmiştir. Hansaray'da ne zaman göreve başladığı bilinmeyen Mehmed Ağa'nın öldüğü 1612 tarihi göz önüne alındığında Kırım hanlarından II. Gazi Geray, Toktamış Geray ve Selamet Geray'ın hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Giray 2013: 50 – 54).

Kilercibaşı Mehmed Ağa hakkında edindiğimiz bilgiler ölümünden sonraki kayıtlarla sınırlı değildir. Bahçesaray mahkemesinde izini sürdüğümüz Mehmed Ağa'nın Sarı Kermen'de (Hersonesos) Kırım hanının verdiği bir emr-i şerifle Hansaray'a 1700 vukiyye sarı yağ (tereyağı) satın aldığı bilinmektedir (KŞS 1: 69a – 2). Hansaray'daki görevinin yanı sıra kendisinin toplumun farklı zümreleri ile finansal ilişkiler içinde olduğunu da öğrenmekteyiz. Bir dava kaydında Biraceva adında bir gayrimüslime 1 Ocak 1611 tarihinde 20 hasene borç verdiği ancak borç karşılığında Biraceva'nın bağını 20 filoriyi ödeyene kadar zapt ettiği anlaşılmaktadır (KŞS 1: 67a – 1). Bir başka dava kaydından edinilen bilgiye göre malı ile Mehmed Reis'e kefil olduğu, kefilliğin getirdiği yükümlülük neticesinde ise Aleksandır'a 16 filori ödemek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır (KŞS 1: 44b – 2).

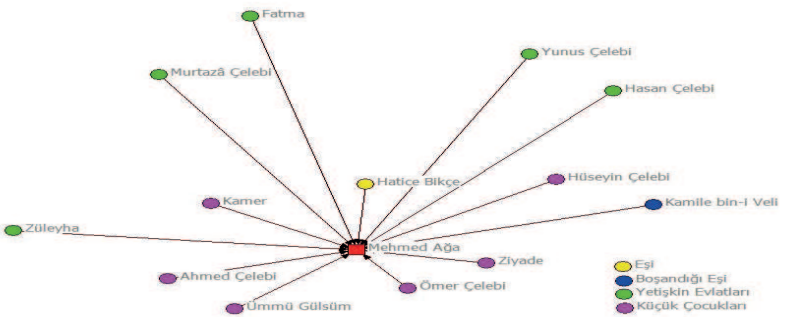
Kilercibaşı Mehmed Ağa mesleği gereği Hansaray'ın ihtiyaçlarını tedarik etmek amacıyla sürekli İstanbul'a gitmekte, başka bir deyişle İstanbul ile Bahçesaray arasında mekik dokumaktadır. Dönemin koşulları göz önüne alındığında yol güzergahı oldukça tehlikelidir. Çünkü 17. yüzyılda eşkıya Kazaklar, Karadeniz'de sürekli baskınlar yapmaktadır. (Kazak baskınları için bakınız: Öztürk 2004). Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Karadeniz'de Özi ve Azak Kazaklarının sürekli istilalar yaptığına değinir (Evliya Çelebi 2006: 159). Özellikle Özi Nehri'nin aşağı kısımları eşkıya Kazakların faaliyetlerinden dolayı boş bırakıldığından Kazaklar kendilerine burayı mesken edinmişlerdir (Kurat 2011: 84). Bölgede bu sebeple güvenli bir ulaşım ağının olmadığını tahmin etmek zor değildir. Nitekim Mehmed Ağa'nın Özi Nehri yakınlarında öldürülmesi eşkıya Kazakların eline düşmesinin bir neticesidir.

Mehmed Ağa'nın Aile Ağacı

Mehmed Ağa'nın Özi Nehri yakınlarında öldürülme vakası, Kırım Hanlığı ile ilgili temel kaynaklardan biri olan Kırım Kadı Sicillerine yansımıştır. Böylelikle mahkeme kayıtlarında kendisi ve ailesi hakkında bir takım verilere

ulaşmamız mümkün olmuştur. Veriler, sosyal ağ analiz yöntemi ile işlenerek aile ağacı üzerinden değerlendirmelere gidilmiştir.

Şekil 1. Mehmed Ağa ve Ailesi

Şekil 1'deki görsel ağda okların merkezinde kırmızı renkle gösterilen kişi Mehmed Ağa'dır. Kendisinin 2 eşi ve 11 çocuğu olduğu görselden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Mehmed Ağa, eşi Kamile'den boşanmış olduğundan (zevc-i mutallaka) karısı Kamile görselde merkezden uzakta gösterilmiştir. Evlatlarından ise buluğ çağına gelmemiş olan 6 çocuğu Mehmed Ağa'ya daha yakın konumlandırılmıştır. Belli bir olgunluğa erişmiş evlatları ise merkezden oldukça uzakta gösterilmiş olup 5 tanedir. Zihinlerde oluşan "çocukların hangi kadından olduğu" sorusuna cevap vermek eğer hususi kayıt yoksa oldukça zordur. Çünkü kadı sicillerinde kişilerin baba isimleri ile kaydedilmesi bu tür verilere ulaşmamızı olanaksız kılmaktadır. Ancak buluğ çağına erişmemiş 6 çocuğun Mehmed Ağa'nın ikinci evliliğinden olma ihtimali yüksektir.

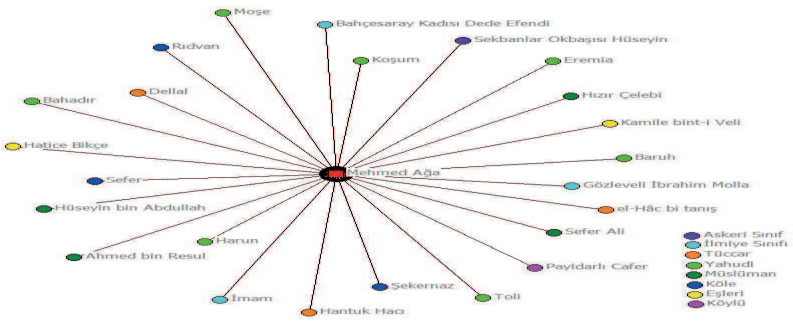
Şehirde normal sayılabilecek çocuk sayısının 5-6 olduğu (Ekin 2013: 573) göz önüne alındığında Mehmed Ağa'nın sahip olduğu çocuk sayısının fazla olduğu düşünülebilir. Bunun sebebi Mehmed Ağa'nın iki evlilik yapmış olmasıdır. Mehmed Ağa ile aynı dönemde, yani 17. yüzyılın başlarında yaşamış emekli bir kadı olan Baldırzade oğlu Derviş Mehmed Efendi'nin bir eşi ve beş çocuğu vardır (Maydaer 2008: 588). Çeşitli örneklerle varlıklı ailelerin çocuk sayılarını karşılaştırmak mümkündür. Genel olarak şehirlerde yaşayanların az çocuklu aileler oldukları ve tek eşliliğin görüldüğü söylenebilir (Barkan 1966: 13, Ayrıca bakınız: Ekin 2013: 578).

Mehmed Ağa askeri sınıfa mensup olduğundan vergi mükellefi olmadığı anlaşılmaktadır (Akdağ 1999: 83, Barkan 1966: 4). Kendisine ağa unvanının verilmesi onun saray teşkilatındaki kurumlardan birinin başında olmasından ötürüdür. Öyle ki ağa unvanını taşıyanlar vazifeleri ile tarif edildiğinden mahkeme kayıtlarında Mehmed Ağa'nın kilercibaşı olduğu ayrıca belirtilmiştir (Sümer 1988: 452). Bireyin mesleğinin etki derecesi sadece kendisiyle sınırlı değildir. Kişinin aile üyeleri de bu mevkiinin getirdiği prestijden yararlanmaktadır. Şekil 1'de görüldüğü üzere Mehmed Ağa'nın erkek evlatlarının isimlerinin "çelebi" unvanı ile geçmesi bu durumla ilgilidir. Böylelikle sıradan halktan farklı bir statüye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yücel Öztürk, ünlü seyyah Pallas'ın seyahatnamesine dayanarak "çelebi" unvanlı kişilerin dönemin müftüsü ve aşağı seviyedeki din görevlilerinin varisleri olduğuna dikkat çeker (Öztürk 2015: 45). Ancak Kilercibaşı Mehmed Ağa örneği, Pallas'ın bu konu hakkında ileri sürdüklerinin sınırını genişletecek mahiyettedir. Sınıfsal ayrıma işaret eden unvanlar, mahkeme tutanaklarına açık bir şekilde yazılmaktadır. Söz konusu verilere dayanarak "çelebi" unvanının sadece dini görevlilerin evlatlarına değil hanlık hizmetindeki kadı, nakkaş, kilercibaşı, kethüda, katip gibi farklı mesleklerdeki kişilerin çocuklarının yanı sıra kasap gibi askeri sınıfa mensup olmayanlara da verildiği görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yaşa 2014: 136, 145, 184, 226, 235). Çünkü bu unvan bilgeliğin, soyluluğun, zenginliğin ve saygınlığın göstergesi olup eşrâf ve a'yânın taşradaki belirleyici sıfatı niteliğindedir (Ergenç 1982: 113).

Kırım'ın Sosyal Ağı İçinde Mehmed Ağa

Bahçesaray kadısı Dede Efendi, Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra alacaklılarından ya da varislerinden birinin başvurusu üzerine kapsamlı bir tereke tespiti araştırmasına girişir (KŞS 1: 3a – 1). Kadının amacı, Mehmed Ağa'nın alacak-verecek sorununu çözüme kavuşturmak ve varislere ödenecek hisselerden bu borçların ödenmesini sağlamaktır. Kadı, Mehmed Ağa'nın borçlu olduğu kişileri tespit ederek önce borçların ödenmesini ardından mahkeme ve cenaze masraflarını düşerek arta kalan mirasın varisler arasında paylaşımını sağlamıştır. Böylelikle edinilen bilgiler neticesinde sosyal ağ analizi yapmayı sağlayan veri tabanı kullanılarak Kilercibaşı'nın kimlerle bağlar kurduğu ortaya çıkarılmıştır.

Şekil 2. Mehmed Ağa'nın Borçlu Olduğu Kişiler

Şekil 2'deki görsel ağ, Mehmed Ağa öldükten sonra doğrudan ve dolaylı yollarla bağlantısı bulunan borçluların bir haritasını sunmaktadır. Mahkeme kayıtlarından elde edilen verilere dayanan görsel, kilercibaşının bağlantılarının kendisinin de dahil olduğu askeri zümreden sıradan köylüye kadar uzanan geniş yelpazede olduğunu gözler önüne sermektedir. Başka bir deyişle onun iletişimde bulunduğu sosyal çevreye dair bilgiler vermektedir. Görsel ağda yeşil renkte gösterilen Eremia, Baruh, Moşe, Harun, Bahadır, Toli ve Koşum isimli kişiler yahûdi tüccarlardır. Bu da yüksek kesim (üst sınıf) ile yahudiler arasında iktisadi bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak görselimiz bu ilişkinin boyutunu tam olarak vermemekte, kilercibaşının şahsında ortaya çıkan verileri değerlendirmektedir. Mehmed Ağa'nın sadece yahûdi tüccarlarla değil, Müslüman tüccarlarla da alışveriş halinde olduğu görselden anlaşılmaktadır.

Mehmed Ağa'nın borçlu olduğu kişilerden biri de askeri sınıf ibaresi altında sınıflandırılan Sekbanlar Okbaşısı Hüseyin'dir. Onun dışında Bahçesaray kadısı ve dellalı Mehmed Ağa ile ilgili tereke kaydı ve miras paylaşımı davalarında görev yaptıkları için Mehmed Ağa'dan alacaklı konumunda gösterilmiştir[6]. Bahçesaray imamı Mustafa Çelebi ise defin masraflarından dolayı alacaklı olup görsel ağda konumlandırılmıştır. Bunlara ek olarak, ağda mavi renkle gösterilen Şekernaz isimli kölenin de Mehmed Ağa'dan alacaklı olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Ağa'nın eşleri Kamile ve Hatice Bikeç'e de ağda yer verilmesinin nedeni Mehmed Ağa'nın her iki karısına da mehir borcu olmasıdır. Mehmed Ağa'nın borçlu olduğu kesim, onun yüksek zümre ile iletişim kurduğunu göstermektedir[7]. Ancak, kişilerin sahip olduğu statü ve servet birikimlerinin

sosyal ağlarını nasıl belirlediği benzer çalışmaların artmasıyla mukayeseli bir şekilde ortaya konulabilir.

Kırım'ın Ekonomik Ağı İçinde Mehmed Ağa

Mehmed Ağa'nın kilercibaşılık dışında farklı işlerle uğraştığı ve dönemin koşullarına göre hayli zengin olduğu bıraktığı 5096 filori ve 82 akçelik servetten anlaşılmaktadır[8]. Mehmed Ağa'nın Bahçesaray'daki büyük bir evinin dışında (KŞS 1: 9a – 5) ölmeden önce iki ev satın aldığı, Gözleve'de dükkan işlettiği ve gayrimüslimlerle ekonomik ilişkiler kurduğu bilinmektedir (KŞS 1: 3a – 1). Mahkemede borçların ödenme şeklinde sık sık "et fiyatından borç" ibaresi geçmesi kendisinin mesleği gereği ya sürekli et satın aldığını ya da Gözleve'de ne sattığı belirtilmemiş olan dükkanın aslında kasap dükkanı olduğunu düşündürmektedir.

Muhallefat kayıtları kilercibaşı ile ilgili verilerin dışında bölgede kullanılan para birimleri hakkında da bilgiler içermektedir. Gerek ticari faaliyetler gerekse hanların 18. yüzyıla kadar Moskova, Polonya ve Tuna Prensliklerinden (Eflak, Boğdan) aldıkları vergilerden dolayı Kırım'da çeşitli para birimleri yoğun olarak kullanılmıştır (Pamuk 2007: 61). Mehmed Ağa'nın muhallefat kayıtlarında alacaklıların tespiti ve borçların ödenme şekli göz önüne alındığında hasene, filori, osmani ve hangi ülkenin para birimi olduğunu bilmediğimiz, kayıtlarda "butornik(?)[9]" diye okunan başka bir para birimi de tespit edilmiştir. Borçların ödenme şekilleri dikkate alındığında 20 butornik, 1 hasene'ye denk gelmektedir. Biraceva'nın 20 hasene borcunu, 20 filori ödeyerek kapatması filori ile hasenenin aynı değere sahip olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır (KŞS 1: 67a – 1).

Tablo 1. Mehmed Ağa'nın Serveti

Toplam Servet	6005 Hasene, 122 Osmanî
Borçlulara Ödenen Meblağ	785.5 Hasene
Defin ve Mahkeme Masrafları	122 Hasene, 32 Osmanî
Kalan	5096 Filori, 82 Akçe

Özi'de eşkıya Kazaklar tarafından öldürülen Mehmed Ağa'nın cesedinin Bahçesaray'a getirilip cenaze merasiminin yapıldığı imama ödenen 3 filoriden anlaşılmaktadır. Kadı efendi tarafından Mehmed Ağa'nın mirasının tespiti için görevlendirilen mahkeme personellerine vazifeleri gereği bir miktar para

ödenmiştir. Alacaklılara mirastan ödenen toplam meblağ 785.5 hasenedir. Kilercibaşının mal varlığı 6005 hasene, 122 osmanîdir. Bahsi geçen meblağı akçeye çevirdiğimizde 720.722 akçelik tereke tespit edilmiştir. Borçlar, mahkeme ücretleri, cenaze masrafları ve diğer ödemeler çıkarıldığında toplamda çocuklarına 5096 filori, 82 akçelik mal kalmıştır. İncelenen defterde iyi bir cariye veya kölenin ortalama fiyatının 40 ile 50 hasene arasında değiştiği düşünüldüğünde Kilercibaşının terekesindeki meblağ ile yaklaşık 150 tane köle alınabilmektedir. Dönemde iyi cins bir büyük baş hayvanın (öküz, sığır) 4-6 hasene fiyatında olduğu göz önüne alındığında ise ortalama 1200 tane hayvana sahip olunabilir. Bu meblağ ve sahip olduğu on altı köle kilercibaşının hayli zengin olduğunu düşündürmektedir. Çünkü dönemin koşullarına göre yüklü miktarda mal, birkaç köle ve cariye sahibi olmak zenginlik göstergesidir (İnalcık 2009: 269).

Kırım'ın Hukuk Ağı İçinde Mehmed Ağa

Vasiler, Vekiller ve Yakınlık Dereceleri:

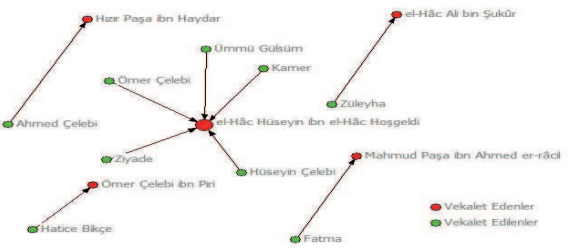
Mehmed Ağa öldüğünde arkasında sadece yüklü miktarda servet değil aynı zamanda üçü erkek üçü kız olmak üzere altı tane küçük çocuk bırakmıştı. Bu çocuklar mahkemede kendi haklarını arayamayacak kadar küçük olduklarından ve özellikle mirastan paylarına düşen meblağı kendileri muhafaza edemeyeceklerinden dolayı kadının onlara vasi tayin etmesi gerekirdi. Vasiler genellikle çocukların baba tarafından seçilirdi (Bardakoğlu 2013: 66).

İslam hukukunda mahkeme ile işi olan kişi, iki şekilde yerine bir başkasını tayin ettirebilirdi. Bunlardan ilki yukarıda açıklamasını yaptığımız vasilik, diğeri ise vekillikle gerçekleşirdi. Vasi, mahkemede kendi hakkını arayacak kadar olgunluğa ulaşmamış kişilere atanır, onların hukuki işlerinden sorumlu olur ve mirastan payına düşeni muhafaza ederdi. Bu yönüyle vekillikten farklıydı. Vekillik ise bir kimsenin kendi adına hukukî işlem yapma yetkisini bir başkasına devretmesidir (Izzi Dien 2002: 57). Kendisine iş verilen kişiye "vekîl", işin sahibine "müvekkil", vekil kılmaya ise "tevkîl" denilmektedir (Aybakan 2013: 1).

Geçmişten günümüze sosyal ilişkiler ağının karşılıklı iş birliği, ortak bir paye, yarar sağlama beklentisi ve güven duygusu odaklı geliştiğini ileri sürmek yanlış olmaz. Vekalet de sosyal ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından önem atfedilen bir olgu olarak karşımıza çıkar. Çünkü kişiler arası ilişkilerde "kendine

yakın olanı ve kişiye yarar sağlayabilecekleri kollama" her çağda var olagelmiş yaygın bir tutumdur (Dörtok Abacı 2013: 51). Bu anlayışla Kilercibaşı Mehmed Ağa'nın varislerine vasi atanması ve vekalet davaları, sosyal ağ analiz yöntemi ile işlenerek vasiler, vekiller ve yakınlık derecelerini gösteren görsel oluşturulmuştur.

Şekil 3. Vekalet ve Yakınlık Dereceleri

Şekil 3'de yeşil renklerle gösterilen kişiler, Mehmed Ağa'nın buluğ çağına erişmemiş çocuklarını, eşi ve kızlarını göstermektedir. Mehmed Ağa'nın kızları Züleyha ve Fatma haklarını kendileri aramak yerine kocalarını vekil tayin etmiş, böylelikle mahkeme ile olan bağlarını başkalarına devretmişlerdir. Kilercibaşının eşlerinden Hatice Bikeç'in atadığı vekilin kim olduğu sorusunu aydınlatan bir dava kaydı ise dikkat çekicidir. Zira akla ilk gelen kendi aile üyelerinden babası ya da erkek kardeşini vekil tayin etmiş olabileceğidir. Fakat O'nun yine Ömer Çelebi'yi vekil olarak tayin ettiği dava kaydından anlaşılmaktadır (KŞS 1: 11a – 4). Bu dava kaydı, Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra Hatice Bikeç'in evlendiği ve eski kocası ile ilgili davalara yeni eşini dahil ettiğini gözler önüne sermektedir. Ayrıca bir kişinin vekalet edebileceği şahısların sayısında bir kısıtlama olmadığını Mehmed Ağa'nın beş çocuğuna birden vasi tayin edilen el-Hâc Hüseyin örneği ortaya koymaktadır. Vekilliklerin genellikle birinci dereceden akraba bağları bulunan kişilere verildiği kanısı, el-Hâc Hüseyin'in Mehmed Ağa'nın kardeşi ya da kardeşinin oğlu olduğu ihtimalini düşündürmektedir. Ancak eldeki veriler ne el-Hâc Hüseyin'i ne de Ahmet Çelebi'nin vekili Hıdır Paşa'nın yakınlık derecelerini açıklamak için yeterlidir.

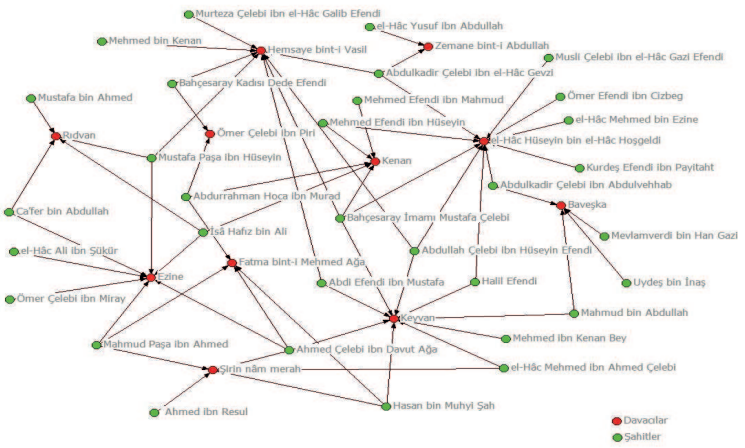
Şahitler:

Kadı sicillerinde her davanın altında bir dizi isim geçer. Bu isimler "şühûdü'l hal" terimi altında sıralanır. Şühûdü'l-hâl, bir nevi dava esnasında kadının ver-

diği hükmü denetlemek için oluşturulmuş bir heyettir (Akdağ 2010: 289). Bu heyetin çoğunlukla Müslüman olan kişilerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Çünkü kadının verdiği hükmü denetlemek İslami ilimleri bilmeyi gerektirmektedir. Hülya Taş, şühûdü'l-hâl'e yazılan kişilerin kimler olabileceğine dair üç ayrı görüş ileri sürmektedir. Bunlardan ilki mahkemenin herkese açık olduğu ve isteyenin gelip dinleyebileceğidir. Taş, ileri sürdüğü bu görüşünü dava ile alakası olmayıp şühûdü'l-hâl'de adı geçen şahıslara dayandırarak desteklemektedir (Taş 2008: 31). İkincisi ise örfi uygulamalar veya beldenin eskiden beri sürdürülen adetlerini iyi bilen bölgenin ileri gelenleri olabileceğidir. Son olarak ortaya attığı görüşte deneyimli ve eski uygulamaları bilen kişilere yani mahkeme görevlilerine atıfta bulunmaktadır (Taş 2008: 32).

Hülya Taş tarafından ortaya atılan bu üç görüş göz önüne alınarak "Kilercibaşı Mehmed Ağa ile ilgili davalarda şühûdü'l-hâl'de kimler vardı? Bu kişiler dava taraftarlarından mı, bölgenin ileri gelenlerinden mi, yoksa mahkeme görevlilerinden mi oluşuyordu?" gibi sorulara oluşturulan görsel üzerinden cevaplar arayarak şühûdü'l-hâl anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Şekil 4. Şahitler

Şekil 4'teki görsel ağda kırmızı renkle gösterilen 11 kişinin açtığı davalarda kimlerin şühûdü'l-hâl'de yer aldığı ve hangi davalarla bağları bulunduğu oklar takip edildiğinde ortaya çıkmaktadır. İncelenen davalarda toplamda 32 kişinin şühûdü'l-hâl görseline yansıdığı tespit edilmiştir. Bu kişilerin 7 tanesi çelebi,

6 tanesi efendi, 4 tanesi tüccar, 3 tanesi askeri sınıf mensubu olup geri kalan 8 kişi de dava taraftarları ve sıradan halktan oluşmaktadır[10]. Her dava kaydında en az iki kişinin şühûdü'l-hâl'de bulunduğu görülmektedir. Bahçesaray kadısı Dede Efendi ve imamı Mustafa Çelebi gibi bölgenin ileri gelenleri şühûdü'l-hâl'de sıklıkla geçmektedirler. Ayrıca görsel dikkatli bir şekilde incelendiğinde "efendi, çelebi, paşa, hafız, hacı, bey" gibi unvanlara sahip kişilerin büyük çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler Hülya Taş'ın ileri sürdüğü üçlü şemayı doğrulamaktadır. Çünkü dava taraftarlarından, mahkeme görevlileri ve bölgenin ileri gelenlerine kadar birçok kişinin şahit olarak mahkemeyi dinlediği görselden tespit edilmiştir.

Kölelerin Özgürlük Mücadelesi:

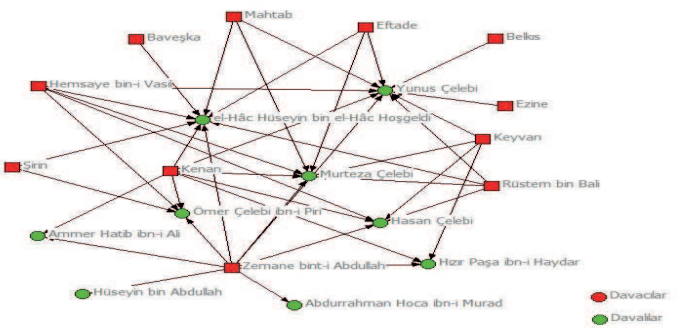
Dönemin koşulları göz önüne alındığında hayli zengin olan Hansaray'ın kilercibaşısı Mehmed Ağa'nın hanesinde aile üyelerinin dışında on altı köle bulunuyordu. Kayıtlara orta boyu, mavi gözlü, açık kaşlı olarak geçen Zemane isimli bir Rus cariye (KŞS 1: 11b – 3), yine orta boylu, açık kaşlı, fakat sol gözünün kör olduğunu öğrendiğimiz Macar asıllı Gülbahar'ın dışında (KŞS 1: 9a – 2) Mehmed Ağa'nın Şirin, Eftade, Mahtab, Hemsaye, Cihanşah ve Belkıs adında sekiz cariyesi vardı.

Erkek köleleri ise Baveşka, Rıdvan, Vasil, Keyvan, Rüstem, Ezine, Kenân ve Ömer'dir. Çerkes asıllı Rıdvan evli ve biri erkek biri kız olmak üzere iki çocuk sahibidir (KŞS 1 : 9a – 3). Orta boylu, şaşı gözlü, açık kaşlı ve buğday tenli olduğu kayıtlardan anlaşılan Keyvan isimli Kazak asıllı kölenin ise iki kızı vardır (KŞS 1: 10b – 5, KŞS 1: 10b – 6). Boyları, kaşları, göz renkleri ve kökenlerini öğrenebildiğimiz bu insanların efendisinin izni olmadan evlenmesi ve çocuklarının olması pek mümkün değildir. Kurallar gereğince kölenin hür bir kişiyle evlenme imkânı olmadığı dikkate alındığında büyük bir ihtimalle Mehmed Ağa'nın cariyeleriyle köleleri arasında evlilik bağı kurulmuştur. Ancak bu evliliklerden olan çocuklar da efendinin tasarrufundadır, yani başka bir deyişle efendisinin malıdır. Mehmed Ağa'nın kölelerinin büyük çoğunluğu Eflak asıllıdır. Ayrıca hanesi Çerkes, Rus, Macar ve Kazak kölelerle oldukça kalabalıktır. Bu köleler için esaretten kurtulmanın ilk aşamasını din değişikliği oluşturmaktadır. Çünkü efendisinin dinine giren köle özgürlüğe giden yolda ilk adımı atmış olurdu. Eğer şansı yaver giderse efendisi sevap kazanmak amacıyla kendisini azat edebilirdi. Bunun dışında köleler, evlilik, tedbir ve

mükâtebe yoluyla da azat olabilirdi[11]. Mehmed Ağa'nın köleleri bahsi geçen yollardan birine başvurmadan esaretten kurtulamazdı.

Kilercibaşı Mehmed Ağa'nın Özi Nehri dolaylarında eşkıya Kazakların eline düşmesi ve öldürülmesi mahkemede bir dizi olayın kayıt altına alınmasına olanak sağlamıştır. Mehmed Ağa ile bağlantısı bulunan köleler Bahçesaray kadısı Dede Efendi huzuruna gelerek kendilerinin efendileri tarafından azat edildikleri yönünde iddialarda bulunmuşlardır. Söz konusu davalar mirasla doğrudan ve dolaylı yollarla bağlantısı olan şahısların hukuk ile ne derece bağ kurduğunu gözler önüne sermektedir. Bu açıdan sosyal ağ analiz yöntemi farklı metodolojisiyle alışılmışın dışına çıkmayı sağlarken kurduğu görsel ağlarla da olaylara farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Şekil 5. Mahkemeye Başvuran Köleler ve Davalılar

Şekil 5'te davacı olarak mahkemeye başvuranlar yani köleler kırmızı, doğrudan ya da dolaylı yollarla mirasla bağlantısı bulunanlar ise yeşil renkle gösterilmiştir. Yukarıdaki görsel aslında iki zıt zümreyi gözler önüne sermektedir. Birinci zümre toplumun en alt katmanında yer alan özgürlük mücadelesi veren köleler, ikincisi ise üst kesim olarak nitelendirebileceğimiz kişilerden oluşmaktadır. Yeşil renkte gösterilen kişilerin amacı Mehmed Ağa'dan kalan miras olan kölelerin azat edilmelerini engelleyerek servete eklenmesini sağlamaktır. Bu kişilerden servetle doğrudan bağlantısı bulunanlar Mehmed Ağa'nın büyük oğulları Yunus Çelebi, Murteza Çelebi ve Hasan Çelebi'dir. Diğerleri ise mahkeme tarafından Mehmed Ağa'nın küçük çocuklarına vasi olarak atanan el-Hâc Hüseyin ve Hızır Paşa, Hatice Bikeç'in vekil olarak atadığı yeni eşi Ömer Çelebi ve kim oldukları hakkında verilerin yetersiz kaldığı

kişilerdir. Fakat davalarda isimleri geçen şahısları niteleyen hoca, el-hâc, paşa, hatip gibi unvanlar, kısmen de olsa Mehmed Ağa'nın çevresini ve ağlarını göstermesi açısından önemlidir.

Mehmed Ağa'nın toplamda on altı kölesi vardır. Bu kölelerden Cihanşah, Ömer, Gülbahar, Rıdvan ve Vasil mahkemeye başvurmadıkları için görselde gösterilmemiştir. Şekil 5'teki her bir çizgi takip edildiğinde kölelerin mahkemede en çok kimlerle mücadele ettikleri kolaylıkla tespit edilmektedir. Mehmed Ağa'nın beş çocuğunun vasisi olan başka bir deyişle dolaylı yollardan mirasla bağı bulunan el-Hâc Hüseyin'in, Keyvan, Belkıs ve Ezine'nin dışındaki kölelerin davalarıyla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Kilercibaşının büyük oğullarından Murteza ve Yunus'un da sık sık mahkeme huzurunda babalarından kalan canlı miras olan kölelerin azat edilip edilmeyecekleri hususunda endişe duydukları ve mücadele ettikleri kayıtlardan bilinmektedir. Örneğin; 28 Aralık 1612 tarihinde Eflak asıllı Kenan adında bir köle Bahçesaray Kadısı Dede Efendi huzuruna gelir. Kilercibaşının varislerini dava ederek kendi ifadesiyle "merhum Gazi Geray Han'ın vefat etmesinden sonra efendim olan merhum Mehmet Ağa İstanbul'a gittiğimizde beni itak etmiş idi ve hatta İstanbul'dan Bahçesaray'a vardığımızda müdebber ol demiş idi. Azat olmayı talep ederim, sual olunsun" dediği kayıtlara geçer. Davalılardan sorulduğunda Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Murteza karşı çıkarak mahkemede "Gazi Geray Han hayattayken evimizde babam Mehmet Ağa, ben küçükken iş bu Kenan'ı bana hibe etmiştir. Benim kölem olduktan sonra itak ve tedbiri geçerli değildir, benim kölemdir" şeklinde bir iddia ortaya atması davanın boyutunu değiştirmiştir. Bu duruma Kenan'ın dışında, Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Hasan, küçük çocukların vasileri ve Züleyha'nın vekili el-Hâc Ali'nin itiraz etmesi oldukça gariptir. Murteza'nın iddiasına karşılık Kadı Efendi delil istemiş ve Murteza'nın getirdiği şahitlerin ifadeleriyle Mehmed Ağa'nın itak ve tedbirini geçersiz sayarak Kenan'ın aleyhine karar vermiştir. Bu davayı Murteza Çelebi sadece Kenan'a karşı değil aynı zamanda mirasla bağları bulunan kişilere karşı da kazanmıştır (KŞS 1: 11b – 4).

Ağda dikkat çeken diğer bir köle ise Keyvan'dır. Kendisi ve iki kızının hakkını araması görselde ağların bu nokta üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Efendi ile kölenin gönüllü olarak anlaşmasına dayanan mükâtebe yoluyla azat edilmeyi tercih ettiğini öğrendiğimiz Keyvan, 28 Aralık 1612 tarihinde kadı huzuruna gelerek Mehmed Ağa'nın gayrimenkulü olan bir bağ üzerine

anlaştıklarını ve bağdaki üzümler yetiştiğinde azat edileceğini bildirmiştir. Mahkemede başıboş bir tarlayı ekilebilir bir bağ haline getirdiğini, Mehmed Ağa'nın da ölmeden önce birkaç kez bağda yetişen üzümleri yediğini şahitlerle kanıtlayarak azat olmuştur (KŞS 1: 10a – 6). Ancak mükâtebe sadece kölenin kendisini bağlamaktadır. Keyvan'ın ise çocukları vardır ve eğer çocuklar mükâtebe anlaşmasına dahil edilmemişlerse hür olmaları mümkün değildir. Bu nedenle 11 Ocak 1613 tarihinde art arda kaydedilmiş iki davadan anlaşıldığı üzere Keyvan, kızları Eftade ve Mahtab'ı hürriyetlerine kavuşturmak için ayrıca çalışmıştır. Kayda göre mescidin imarını bitirdiğinde kızlarının da hürriyetine kavuşmasını sağlamıştır (KŞS 1: 10b – 5, KŞS 1: 10b – 6).

Karmaşık ağlardan bireylerin dünyasına indirgenen bu görsel, mahkemeye işi düşen kişilerin kimler olduğu üzerine odaklanmıştır. Ağlar, köleler açısından irdelendiğinde fiziki özelliklerinden bir Rus cariye olduğunu tahmin ettiğimiz Zemane, Kazak köle Keyvan ve Eflak asıllı Kenan'ın üzerinde yoğunlaşmıştır. Vekillerden de el-Hâc Hüseyin'in ağdaki en aktif mirasçı rolünü üstlenmesi kayda değer bir bilgidir. Mahkeme ile yakından ilişkisi, çocukların vasisi olarak atanmasından ve kendisine hizmet bedeli olarak her sene 30 filori ödenmesindendir (KŞS 1: 8b – 4).

Sonuç

Çalışmamızda yeni bir yöntem olan sosyal ağ analizi Kilercibaşı Mehmed Ağa ile ilgili verilere uygulanarak sosyal tarih araştırmalarında meslekler ve mevkilerin kişilerin çevresini ve ağlarını ne derece etkilediği ele alınarak oluşturulan görsel ağlar üzerinden Kırım'ın toplum yapısı değerlendirilmiştir.

Bir meslek olarak kilercibaşılık araştırıldığında Osmanlı Devleti'ndeki gibi yöneten ile yönetilen sınıf ayrımı Kırım Hanlığı'nda belirgin bir şekilde görülmektedir. Hansaray'ın kiler işlerinde yönetici olmak, Mehmed Ağa'ya bir takım misyonlar yüklemiştir. Kilercibaşının sarayın içinde ve dışında Han'ın daima yanında bulunması, O'nun kişisel ihtiyaçlarını karşılaması, devlet kararlarının alındığı divana katılması bu mevkiinin önemli olduğunun bir göstergesidir.

Araştırmada ortaya çıkan önemli bulgulardan biri kişinin sahip olduğu mevkiinin aile üyelerini etkilemesidir. Sicillerde kilercibaşının erkek evlatları çelebi unvanı ile kaydedilmiş ve çocukların büyük ya da küçük olması bu unvanın verilmesinde belirleyici olmamıştır. Ayrıca, çelebi unvanının hangi meslek

gruplarının varislerine verildiği vesikalardan tek tek örneklerle değerlendirilmiştir. Aile üyelerinin mahkeme ile bağları, vasilik, vekillik ve yakınlık dereceleri irdelenerek, vasilik-vekalet gerektiren durumlarda birinci dereceden aile üyelerinin görevlendirildiği tespit edilmiştir. Vasi olan kişiye çocuklara kalan mirastan yıllık belli bir meblağ ödendiği bulgusu kayda değer bir bilgidir.

Araştırmada ortaya çıkan bulgulardan birisi de Mehmed Ağa'nın kilercibaşılık dışında hangi işlerle uğraştığı, kimlerle bağlar kurduğu, menkul-gayrimenkul malları üzerinden yapılan değerlendirmelere dayanmaktadır. Kişilerin sahip olduğu servet ve unvanlarla ilişkili olarak bireyin yakın ve uzak çevresiyle kurduğu iletişimin, alışveriş ve güven duygusu odaklı geliştiği sosyal ağ analizi yoluyla kavranmıştır. Bu da Mehmed Ağa için oluşturulan ağlarda görüldüğü gibi toplumun yüksek kesimini gözler önüne sermektedir. Yani, askeri görevliler, çelebi, paşa, hafız, hacı, bey gibi unvanlara sahip kişilerin daha güvenilir olarak addedildiği, sözlerinin sıradan insanlara kıyasla daha değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Mehmed Ağa'nın terekesi hesaplandığında dönemin koşullarına göre hayli zengin olduğu kanısına varılmıştır. Fakat bu serveti sadece kilercibaşılık mesleğiyle kazanmadığı yönünde düşündüren veriler dikkat çekmektedir. Mehmed Ağa'nın Gözleve'de bir dükkan işlettiği, üzüm bağları olduğu bu yönde düşünmemize olanak sağlamıştır. Bunlara ilaveten Mehmed Ağa'nın muhallefatında butornik diye okunan bir para birimi tespit edilmiştir. Hangi ülkenin para birimi olduğu araştırılmaya muhtaçtır.

Mehmed Ağa ile ilgili verilerin bir kısmı kölelerin azat olmak için açtığı davalardan elde edilmiştir. Mehmed Ağa'nın sahip olduğu köleler, onun zenginliğine işaret eden mal varlıklarının başında gelmektedir. Mahkemeye başvuran kölelerin hangi yöntemle azat olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Azat olan kölelerin büyük çoğunluğunun hürriyetlerini mükâtebe yoluyla elde ettikleri ortaya çıkmıştır. Ya efendisine kâr getirebilecek bir işte çalışarak ya da belli bir süre hizmet ederek azat olmuşlardır.

Bunlara ek olarak, Mehmed Ağa ile bağları bulunan kişilerin açtığı davalarda şühûdü'l-hâl'de yer alan kişilerin mahkeme görevlileri, bölgenin ileri gelenleri ve dava ile alakası bulunan şahısların olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak Kilercibaşı Mehmed Ağa örneği üzerinden hem statü ve servet ele alınmış hem de Kırım'ın toplumsal yapısını oluşturan unsurlar gözler önüne serilmiştir. Yüksek sınıflı bir toplum yapısı olan Kırım'da sosyal, ekonomik ve hukuki

ağların merkezinde tüccar, çelebi, paşa, ağa, efendi gibi unvanlara sahip kişilerin olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştur.

Açıklamalar

1 Örnek çalışmalar için bakınız: Yuzo Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme (Nagata 1997), Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü Servet Üzerine Bir Değerlendirme" (Başarır 2011); Özer Küpeli, "Yenişehir (Bursa) Âyanı Osman Ağa ve Muhallefatı" (Küpeli 2011); Orhan Kılıç, "Harputlu Hacı Osman'ın 1752 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri" (Kılıç 2007); Kürşat Çelik, "Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'in Muhallefâtı (1517-1522)" (Çelik 2014); Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi" (Söylemez 2013), Özlem Başarır, "Diyarbekir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler" (Başarır 2013), Saadet Maydaer, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası" (Maydaer 2011), Saadet Maydaer, "XVII. Yüzyılda Bursa'da Emekli Bir Kadı: Baldırzade Oğlu Derviş Mehmed Efendi ve Serveti" (Maydaer 2008).

2 Mesleki pozisyonların toplum hayatındaki yerini sorgulayan çalışmalar son birkaç yıldan beri ele alınmaya başlanmıştır . "Köle Sahibi ve Kırsal Tefeci Olarak Bir Yapı Ustası: Sefer Mimarı Bursalı Hacı Abdullah" ve bir debbağ'ın serveti üzerine kaleme alınan "18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti" isimli makaleler örnek teşkil edecek mahiyettelerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Faroqhi 2008: 179-216.

3 Sosyal Ağ Analizi, UCINET, NETDRAW ve JAPEK gibi programların yardımıyla sosyal ilişkilerin boyutunu göstermek ve oluşturulan görseller üzerinden ağları analiz etmeye yarayan bir yöntemdir (Gürsakal 2009). Bu yöntem ilk olarak sayısal bilimlerde uygulanmış, zamanla sosyal bilimlerde de yaygınlaşmıştır. Türkiye'de tarih disiplininde yeni yeni yaygınlaşmaya başlanan bu yöntemin kadı sicillerine uygulanmış ilk örnekleri Nilüfer Alkan Günay "A Study of Social Network Analysis: The Âyan of Bursa in the Late 18th Century" (Günay 2012: 39-49), Zeynep Dörtok Abacı "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları" (Dörtok Abacı 2013: 32-57) isimli makalelerdir. Kilercibaşı Mehmed Ağa üzerine odaklanan çalışmamızda sosyal ağ analiz programı (UCINET-NETDRAW) kullanırken yol gösterip makalenin mevcut halini almasında yardımlarını esirgemeyen Hocam Doç. Dr. Zeynep Dörtok Abacı'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

4 Tarihi geçmişi irdelendiğinde neredeyse tüm devletlerde farklı isimlerde yer edinmiş olan kilercibaşılık, Selçuklularda sofracıbaşı ve kilerci anlamına gelen "han-sâlâr" adıyla kayıtlara geçmiş bir meslektir. Bu mesleği yapan kişinin ekonomik açıdan hayli zengin olduğu düşünülmektedir. Erdoğan Merçil'in han-sâlâra ilişkin verdiği örnek dikkat çekicidir. Oğuzlar, Selçuklu Devleti'ne her yıl vergi ödemekte ve bu vergiyi han-sâlârın tahsildarı toplamaktaydı. Tahsildarın Oğuzlara kötü davranması, rüşvet alması gibi sebeplerden dolayı Oğuzlar bu tahsildarı öldürmüştü. Han-sâlâr ise durumu sultana anlatmaktan çekinerek sultanın mutfağının etini kendisi temin etmişti. Bu olay, han-sâlârın sultanın mutfağının etini temin edecek kadar zengin olduğunu göstermektedir (Merçil 2011: 111-112).

5 Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, St. Petersburg'ta Rusya Devlet Kütüphanesi Elyazmalar Bölümünde (Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Bibliotek) 917 numaralı fonda bulunmaktadır. Bundan sonra KŞS olarak kullanılacaktır.

6 Osmanlı Devleti'nde mahkeme görevlilerinin, miras davalarından alacakları resmi kısmetin tahsili kanunnamelerde açık bir şekilde belirtmiştir. Bunun dışında konuyla ilgili

kanunnamelere belirli şartlar koyarak da kadıların fazla resmi kısmet tahsili elde etmesi ve mirasçıların mirası mahkeme aracılığıyla paylaşmaya mecbur edilmesi önlenmeye çalışılmıştır (Barkan 1966: 3).

7 Mehmed Ağa'nın doğrudan ve dolaylı yollarla borçlu olduğu kişiler, mahkeme evrak ücretleri, defin masrafları ve kendisinin alacaklı olduğu şahıslar makalenin ekler bölümünde tablo halinde gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ek 1.

8 Mehmed Ağa ile aynı tarihlerde Kırım'da yaşamış kişilerin terekeleri karşılaştırıldığında Mehmed Ağa'nın zenginliği kısmen de olsa ortaya çıkmaktadır. Terekeler incelendiğinde Balaban'ın 251 filori (KŞS 1: 12a-1), Şehzade Bikeç'in 497 filori (KŞS 1: 14b-3), el-Hâc Hanefi'nin 2100 sim (KŞS 1: 35b-3), Mehmed Mirza ibn-i Tatar Mirza Ağa'nın 71 hasene (KŞS 1: 64a-3), Şehri Bike'nin 224 hasene (KŞS 1: 71a-1), Mustafa Beg ibn-i Bahaddin Beg'in 1577 hasene (KŞS 1: 73a-3, Bekir'in ise 218 hasenelik serveti olduğu tespit edilmiştir (KŞS 1: 78b-5).

9 Kadı sicillerinde butornik diye okuduğumuz bu kelime, buturnak, buturnuk, boturnak yada poturnak, potornuk gibi de okunabilmektedir (KŞS 1: 3a – 1). 1 Butornik'in değerinin 5-6 akçeye tekabül ettiği ve muhtemelen Leh veya Rus parası olduğu düşünülmektedir.

10 Suraiya Faroqhi bu tür unvanların zenginlik ve şehirdeki hiyerarşiyi göstermesi açısından önemli olduğuna dikkat çeker. Kayseri'ye ait 17. yüzyıl mahkeme kayıtlarından verdiği örneklerle de ortaya attığı görüşü destekler. Söz konusu unvanlara sahip kişileri toplumun üst kesimi olarak nitelendirir (Faroqhi 1987: 49).

11 Evlilik yoluyla azat (istilad), bir başka deyişle efendisinin odalığı olmak cariyeyi hürriyete götürebilirdi. Cariyenin bir çocuk doğurması ve sahibinin de çocuğu kabul etmesi bu tür azadın yolunu açmıştır. Efendisi öldüğünde cariye ve çocuğu azat olurdu. Tedbir ise efendinin ölümü üzerine yürürlüğe giren bir uygulama olup, köle sahibi kişi kendi ölümünden sonra kölesinin azat edilmesini isteyebilirdi. Bu tür köle müdebber olur ve bir başkasına devredilemezdi. Köleyi özgürlüğe götüren diğer bir yöntem de mükâtebe'dir. Bu yöntem kölenin özgürlüğünü satın aldığı, efendinin ekonomik kazanç sağladığı ve her iki tarafın gönüllü olarak anlaşmasına dayanmaktadır. Bakınız; Erdem 2013: 191 – 192.

Kaynaklar

67 A 90 (H.1017-1022/M.1608-1613) Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (KŞS 1).

Akdağ, Mustafa (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II (1453-1559)*. Ankara: Barış Yay.

_____ (2013). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Aybakan, Bilal (2013). "Vekalet". İslam Ansiklopedisi. C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1-6.

Bardakoğlu, Ali (2013). "Vesâyet". İslam Ansiklope*disi*. C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 66-70.

Barkan, Ömer Lütfi (1966). "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)". *Belgeler Türk Tarihi Belgeleri Dergisi* 3/5-6: 1-479.

Başarır, Özlem (2011). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü Servet Üzerine Bir Değerlendirme". *History Studies* 3/3: 49-67.

_____ (2013). "Diyarbekir Voyvodası Mustafa Ağa'nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler" *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 65: 23-46.

Bilgin, Arif (2004). *Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Carr, Edward Hallet (2002). *Tarih Nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yay.

Çelik, Kürşat (2014). "Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'in Muhallefâtı (1517-1522)". *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*: 33/55: 163-182.

Dörtok Abacı, Zeynep (2013). "Bilgi Çağında Tarihçi Olmak: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları". *Türk Tarihi Eğitim Dergisi* 2/2: 32-57.

Ekin, Ümit (2013). "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları". *Türk Tarihinde Balkanlar*. Ed. Zeynep İskefiyeli – M. Bilal Çelik – Serkan Yazıcı. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay. 567-580.

Erdem, Y. Hakan (2013). *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. Çev. Bahar Tırnakcı. İstanbul: Kitap Yay.

Ergenç, Özer (1982). "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler". *Osmanlı Araştırmaları III*: 105-118.

Evliya Çelebi (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. Haz. S. A. Kahraman – Y. Dağlı. 3. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Faroqhi, Suraiya (1987). *Men of Modest Substance House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*. Cambridge-London-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney: Cambridge University Press.

_____ (2008). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Küresay. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Gürsakal, Necmi (2009). *Sosyal Ağ Analizi*. Bursa: Dora Yay.

Günay, Nilüfer Alkan (2012). "A Study of Social Network Analysis: The Âyan of Bursa in the Late 18th Century". *Akademik Bakış* 5/10: 39-49.

Halim Giray (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım*. Ed. Bekir Günay. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yay.

Izzi Dien, Mawill Y. (2002). "Wakâle". *The Encyclopaedia of Islam*. C. 11. Leiden-Brill. 57-58.

İnalcık, Halil (2002). "Kırım Hanlığı". İslam Ansiklopedisi. C. 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 450-458.

_____ (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

_____ (2014). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Kılıç, Orhan (2007). "Harputlu Hacı Osman'ın 1752 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri". *Turkish Studies* 2/1: 17-28.

Kurat, Akdes Nimet (2011). *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten – İdil Kanalı ve XVI – XVII. Yüzyıl Osmanlı Rus Münasebetleri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Küpeli, Özer (2011). "Yenişehir (Bursa) Âyanı Osman Ağa ve Muhallefatı" *History Studies* 3/3: 245-263.

Maydaer, Saadet (2008). "XVII. Yüzyılda Bursa'da Emekli Bir Kadı: Baldırzade Oğlu Derviş Mehmed Efendi ve Serveti". *Uludağ* Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2: 569-592.

_____ (2011). "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası". *Uludağ* Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1: 117-155.

Merçil, Erdoğan (2011). *Selçuklularda Saray ve Saray Teşkilatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Nagata, Yuzo (1997). *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Öztürk, Yücel (2004). Özü'den Tuna'ya Kazaklar – 1. İstanbul: Yeditepe Yay.

_____ (2015). "Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı". Ed. Yücel Öztürk. *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*. İstanbul: Çamlıca Yay. 13-50.

Pakalın, Mehmed Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Yay.

Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. Çev. Gökhan Aksay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Söylemez, Faruk (2013). "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi". *History Studies* 5/5: 254-271.

Sümer, Faruk (1988). "Ağa". İslam Ansiklopedisi. C. 1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 451-452.

Taş, Hülya (2008). "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilir?". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 44: 25-44.

Yaşa, Fırat (2014). *67 A 90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Ekler

Ek 1: Mehmed Ağa'nın Borçlu ve Alacaklı Olduğu Kişiler

	Borçlu	**Meblağ**		**Alacaklı**	**Meblağ**
1	Hantuk Hacı	5 Hasene	1	Toli nam zimmi	10 Hasene
2	Payidarlı Cafer	3 Hasene	2	El-Hâc (belirsiz)	7 Filori
3	İbrahim Molla	8.5 Filori	3	Baruh	60 Filori
4	Mir bin Ömer Çelebi	16 Filori	4	Armia	
5	Sefer Ali	22 Filori	5	Harun nam yahudi	300 Filori
6	Resul bin Ahmed	7 Hasene	6	Moşe nam yahudi	3 Hasene
7	Eşi Hatice Bikeç	400 Filori			
8	Boşandığı eşi Kamile	26 Filori			
9	Gözleve'de olan borçlar	26 Filori			
10	Gözleve'de dükkan borcu	3 Filori			
11	Koşum nam yahudi	16 Filori			
12	Hızır Çelebi	14 Hasene			
13	İmama cenaze ücreti	3 Filori			
14	Sefer nam kazak	20 Filori			
15	Gözleve'den gelen dellal	69 Osmani			
16	Sekbanlar Okbaşısı Hüseyin	5 Hasene			
17	Şekernaz	21 Filori 10 Osmani			
18	Mahkeme masrafları	122 Hasene 31 Osmani			
Ödendiği tespit edilen meblağ: 717.5 Filori 110 Osmani			**Toplam alacak:** 380 Filori		

From the Kitchen of the Khan to the Slaves of Bakhchysarai: Kilercibasi Mehmed Agha in the Center of Social Relations

Fırat Yaşa*

Abstract

The factor that attracts a person into the center of social relation is based on communication and shopping with the immediate and remote environment. This study examines the factor of how relations exist with a person's status and wealth with particular reference to Kilercibasi Mehmed Agha. The data obtained from the judicial reports about Mehmed Agha's life, his connections and relations were transferred to the programs called UCINET and NETDRAW and resulted into creation of the visual records. Using this, not only his connection networks were evaluated but also his professional identity was questioned through the trials like heritage, debt, trustee, procuration, buying and selling.

Keywords

Kilercibasi, Crimea, slave, Social Network Analyze, court

* Doctoral Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of History - Sakarya/Turkey
yasafirat@gmail.com

Из ханской кухни до невольника в Бахчисарае: Килерджибаши Мехмед Ага в свете общественных отношений

Фырат Йаша*

Аннотация

Сила, которая делает отдельного человека центром общественных отношений, определяется его связями с ближним и дальним окружением. Данная работа, которая посвящена исследованию данных связей, рассматривает зависимость личности от статуса и состояния, которым он владеет; примером стала судьба Килерджибаши (старшего эконома при султанском дворе) Мехмед Ага. Данные о жизни и связях Мехмед Ага, почерпнутые из судебных источников, обработаны с помощью программ UCINET и NETDRAW. Документы судебных разбирательств, которые происходили после смерти Мехмед Ага, связанные с наследством, долгами, куплей-продажей и др., рассмотрены с точки зрения его общественного окружения и профессиональной деятельности.

Ключевые слова

Килерджибаши, Крым, невольник, анализ общественных связей, суд

* Докторант, Университет Сакарья, Институт Общественных наук, Кафедра истории, Сакарья / Турция
yasafirat@gmail.com